

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim¹ Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinassos)

M. Sacit Pekak*

Özet: 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslim vatandaşların siyasi-ekonomik ve politik durumları pek çok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Osmanlı imparatorluğu'nun ilk dönemlerinde, gayrimüslimlere bazı haklar tanınmış, bunun yanısıra yeni kilise yapımları gibi bazı konularda ise yasaklar getirilmiştir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda değişen Dünya düzeni ile birlikte gayrimüslim vatandaşlara yeni ve geniş haklar tanınmıştır. Bu yüzyıllarda ekonomik açıdan da güçlenen özellikle Rum Ortodokslar Anadolu'nun hemen her yerinde çok sayıda yeni dini yapı inşa etmişlerdir. Bu eserler hakkında yapılan bilimsel çalışma sayısı oldukça yetersizdir. 1923'deki Lozan Antlaşması ile birlikte Yunanistan'a göçmek zorunda kalan Rumlar'ın bu dini yapılarından pek çoğu günümüzde terkedilmiş durumdadır.

19. yüzyıldaki adı ile Sinassos günümüzde Ürgüp'e bağlı Mustafapaşa adında bir kasabadır. Yereşimin içi ve yakın çevresinde, 19. yüzyılda inşa edilmiş çok sayıda kilise bulunmaktadır. Aşağıdaki yazıda bu kiliselerden ikisi (Sinassos Manastırı ve Ioannes Theologos Kilisesi) tanıtılacak, öncesinde Osmanlı idaresi altında yaşayan gayrimüslim vatandaşların durumları özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Gayrimüslimler, Mustafapaşa (Sinassos), Sinassos Manastırı, Ioannes Theologos Kilisesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde yaşayan gayrimüslim vatandaşların imar faaliyetleri, özellikle dini mimariye ilişkin kilise, manastır gibi eserleri yeterince araştırılmamıştır. Bu nedenle, 1996 yılından bu yana özellikle Kappadokia'nın önemli şehirleri olan Nevşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri'de bu eserlerin saptanması, belgelenmesi ve yayınlanmasına ilişkin bir proje tarafımda yürütülmektedir². Aynı zamanda, Batı Anadolu'daki Foça ve Selçuk ilçelerindeki eserler de çalışmamızın bir bölümünü oluşturmuştur. Aşağıdaki yazıda önce Osmanlı idaresinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar hakkında kısa bir bilgi sunulacak, ardından 19. yüzyılda yoğun olarak Rum Or-

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü / ANKARA
sacit@hacettepe.edu.tr

todoks vatandaşın yaşadığı Nevşehir, Ürgüp'e bağlı Mustafapaşa'daki bazı yapılar tanıtılacaktır.

Osmanlı ordularının 1453 yılında Konstantinopolis surlarını aşarak, şehri ele geçirmeleri ile 11 asır süren büyük bir imparatorluğun siyasal varlığı sona ermiş oluyordu. Batılı bilim adamlarınca uzun süre Büyük Roma imparatorluğunun bir devamı, hatta onun görkemli kültürünü yozlaştıran bir devlet olarak düşünülen bu uygarlık, 19. yüzyıldan itibaren "Bizans İmparatorluğu" olarak adlandırılmıştır. Başkentinin eski adına dayanılarak tanımlanan bu imparatorluğun kültürü, sanat eserleri Roma imparatorluğunun bir devamı olarak başlamış yüzyıllar içinde kökünden ayrılarak yepyeni bir senteze ulaşmıştır³.

Kuruluşu bilim adamlarınca farklı tarihlere yerleştirilen Bizans imparatorluğu 1453 yılında, siyasal ve askeri anlamda tarih sahnesinden çekilmiştir⁴. Ancak Bizans, 1100 yıl süren varlığı boyunca, yaşadığı topraklarda çok sayıda ve önemli sanat eserleri bırakmıştır.

1453 Sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanların Durumu

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden 3 gün sonra, şehirde korkudan saklanmış büyük, küçük herkesin en ufak bir rahatsızlığa uğramadan serbestçe dolaşmalarını, savaş korkusu ile şehirden kaçmış olanların evlerine dönmelerini ve herkesin, önceden olduğu gibi, kendi adetlerini korumalarını, kendi dinlerine uygun olarak yaşamalarını, aynı şekilde örflerine uygun olarak patrik seçmelerini isteyen bir ferman çıkarmıştır⁵. Şehirde yaşayan Hristiyanlara önemli serbestiler getiren bu fermanının aslı yanmıştır. Ancak anlaşıldığı gibi bu fermanla, Hristiyanlara ibadet serbestisi ve kendi dini liderlerini seçebilme hakkının yanı sıra can ve mal güvenlikleri sağlanıyordu. Ayrıca, kilisenin varlığı kabul ediliyor, patrikhanenin sorumluluğunda olmak üzere Hristiyan cemaate evlenme, cenaze ve adetlerini özgürce yerine getirebilme hakları tanınıyordu (Ergin 1937: 69).

Fatih'in Hristiyanlara tanıdığı bu geniş haklar, seçilen patrik için de geçerliydi. Fetih'ten sonra Edirne yakınlarına saklanan *Georgios Skolarios*, Fatih'in emri ile İstanbul'a getirilerek, *II Gennadios* adıyla patriklik tahtına oturmuştu (Uzunçarşılı 1983: 6, Şahin 1980: 27-54). En azından 15. yüzyılda patrik, Osmanlı veziri ile yaklaşık eşit statüye sahipti: Divanda kendisine yer veriliyor....Rum cemaatini ilgilendiren konularda Meclis'e başkanlık ediyor, huku ki ve cezaî işlemlerde tam yetkili görülüyordu (Tekindağ 1967: 52-55) .

Fatih, sadece İstanbul'da yaşayan Ortodoks Rumlar'a değil ama aynı zamanda, uzun yüzyıllardır Galata'da yaşayan Avrupalı Katoliklere de dini serbestlik tanımıştır. Burada yaşayan ve büyük çoğunluğunu Cenovalı tüccarların oluşturduğu Katolik halk için, fetih'ten kısa bir süre sonra Zağonos

Paşa'nın imzasını taşıyan Fatih fermanı (*Ahidname-i hümayun*) çıkartılmıştır. Ahidname'nin I. Ahmed ve IV Murad zamanındaki yenileştirilmiş ve bugün Başbakanlık Arşivi ile Cenova'da bulunan metinlerinin 14. ve 15. Maddeleri konumuz açısından oldukça önemlidir:

14) “koruyam gayrı memleketlerim gibi ve kilisalar ellerinde ola ayinlerince okıyalar amma çan ve nakus çalmıyalar ve kilisaların alub mescid etmiyem bunlar dahi

15) yeni kilisa yapmıyalar ve Ceneviz bezirganları deryadan ve kuru-
dan rencberlik idüp geleler ve gideler gümrüklerin adet üzre vireler
anlar ki mesne ta'addi etmiye” (Şakiroğlu: 1983: 211-224).

Fetihten hemen sonra, başkentte yaşayan Rum Ortodoks ve Katolik tebaaya dini açıdan, bazı kısıtlamalarla birlikte geniş bir özgürlük tanınmıştır. Galata ile ilgili ferdandan da anlaşılacağı gibi, var olan kiliseler korunmuş, yeni kilise yapımı ve çan çalınması ise yasaklanmıştır.

Başkent ve Galata'da yaşayan gayrimüslimler için fermanlar çıkaran Fatih Sultan Mehmet'in, Anadolu'da yaşayanlar için herhangi bir fermanı olup olmadığı ise bilinmemektedir. Ancak, Anadolu'da (Günümüz Türkiye'si sınırları içinde) yaptığımız çalışmalarda, 1453 tarihinden 18. yüzyıl sonlarına kadar dini yapı inşa edilmemiş olması, yeni kilise inşa etme yasağının Anadolu için de geçerli olduğunu düşündürmektedir.

Gerçekten de Anadolu'nun hemen her bölgesinde, 18. ve 19. yüzyılda inşa edilmiş çok sayıda kilise bulunmaktadır. Osmanlı imparatorluğunda yaşayan gayrimüslim tebaa bu yüzyıllarda, sanki yarışircasına kilise inşasına girişmişlerdir. Bu ise, Osmanlı'nın bu yüzyıllar içinde geçirdiği önemli değişimlerle açıklanabilecek bir konudur. Osmanlı imparatorluğu yönetiminde yaşayan gayrimüslim tebaanın 18. ve 19. yüzyıllardaki değişen statüleri ve bu değişimin nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

Önemli ölçüde teokratik temellere oturan Osmanlı devletinde İslami hukuk kuralları uygulanmıştır. Osmanlı egemenliği altında birbirlerinden çok farklı etnik köken ve kültürlere sahip insan toplulukları yüzyıllarca yan yana, kendi kültürlerini koruyarak yaşamışlardır. Bunlar Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil, Müslüman, Ortodoks, Gregoryen, Katolik ve Yahudi olarak adlandırılmışlardır. Bu gruplara dahil olmanın tek ölçütü milliyet değil din yada mezhepleridir. Osmanlı idaresi bu grupların her birine “Millet” adını vermiştir. Bununla birlikte, “Millet” dini topluluğu karşılayan bir tanım olarak kullanılmakta, din ve mezhep birliğine dayanmaktadır (Ortaylı 1985: 996-1016). Birbirlerine kapalı bu milletler birlikte bir “Osmanlı tarzı yaşam”ı oluşturabilmişlerse de, yazılı kültür, bilim ve düşüncede ortak bir Osmanlı kültürünün doğmasını ve gelişmesini engellemişlerdir. Daha açık bir deyişle, ortak bir

Osmanlı kültüründen söz etme olasılığı zayıflamıştır (Ortaylı 1985: 975). Bu bağlamda, iktisadi, idari ve dini ayrıcalıkları bulunan gayrimüslim tebaa, yüzyıllar boyunca kültürlerini ve “ulus” bilinçlerini yitirmemişler, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş süresi içinde bağımsızlıklarını ilan ederek, imparatorluktan ayrılmayı olanaklı kılmışlardır (Ercan 1983: 1119-1149).

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin hukuki statüleri İslam Hukuku kapsamında ele alınmış, İslam Devleti tarafından Zimmet adı verilen bir anlaşmaya dayanılarak korunan topluluklar oluşturmuşlardır (Bozkurt: 1989: 7). İslam Hukukçuları, İslami kurallarla yönetilen toplumlara, Müslümanlar ve Gayrimüslimler olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Gayrimüslimler ise dini açıdan Müşrikler (putperestler) ve Ehl-i Kitap olanlar olarak ikiye ayrılmışlardır. Osmanlı Devleti’nde Ehl-i Kitap olan gayrimüslimler içinde en kalabalık grubu Hristiyanlar oluşturmaktadır, daha sonra Museviler, Mecüsiler ve Sabiiler gelmektedir.⁶

Öte yandan, Gayrimüslimler siyasi olarak da Ehl-i harp (Müslümanlarla savaş halinde olanlar), Ehl-i and (Müslümanlarla anlaşmış olanlar) olarak başlıca iki ana grup içinde değerlendirilmiştir, ikinci grubu oluşturanlar Zimmiler (İslam devletinin himayesini kabul edenler), Muahedler (kendileriyle barış yapılmış olanlar) ve Müsteminler (kendilerine eman verilmiş olanlar) olarak üç alt gruba ayrılmıştır (Küçük 1985: 1007-1024).

Bu gruplandırmalara göre, zimmilere giren inançlı Rum topluluklar, devletin egemenliğini kabul ettikleri sürece, canları, malları, ırzları, namusları korunacak ve onlara dokunulmayacaktır. Buna karşılık zimmiler de, devlete “*Cizye-haraç*” denilen vergilerini ödeyeceklerdir (Küçük 1985:1008). Zimmiler özel hukuk alanında kendi aralarında, mensup oldukları din ve toplulukların sosyal yaşama ilişkin kurallara, kamu hukuku alanında ise İslam kurallarına bağlı idiler. Zimmiler bazı sosyal kurallara göre, müslümanlardan ayrılmaktaydılar, örneğin farklı elbiseler giyer, müslümanların evleri kadar yüksek ev yapamazlardı. Dinsel ayinlerini, müslümanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmalarına izin vardı. Kilise inşası ve tamiri için izin almak zorundaydılar, askerlik yapamaz, üst düzey görevlere getirilmezlerdi (Bozkurt 1989: 8-9).

Özetle, gayrimüslimlere kamu düzenini ilgilendiren konularda İslam hukuk kuralları uygulanmış, aile, miras ve bazı ticaret hukuku konularında, kendi inançlarından kaynaklanan özel hukuk kurallarıyla baş başa bırakılmışlardır (Küçük 1985: 1008).

Kısaca özetlenmeye çalışılan, Osmanlı idaresindeki gayrimüslim vatandaşların, sosyal, dini ve hukuksal durumları, özellikle 18. yüzyıl sonlarında değişmeye başlamıştır. Şüphesiz bu değişimde 1789 Fransız Devriminin büyük etkileri bulunmaktadır. 1789’dan sonra Avrupa’da yayılan “Milliyetçilik”

Osmanlı'daki "Millet" kavramı ile bağdaşmamaktadır. Batı anlamında Milliyetçilik ilkesi, belli bir toprak parçası ve tek bir hukuk düzenini gerektirmektir. 18. yüzyıla kadar Osmanlı yönetimini bir Hristiyan yönetimine tercih eder görünen azınlıklar, bu yüzyıldan itibaren diğer güçlü Hristiyan devletlerin yönetimini benimsemeye başladılar. Osmanlı yönetimi, filizlenen milliyetçilik akımlarının kendilerine zarar vereceğini hissettiği için, azınlıklara eşitlik vaad etmeye başladı, ancak Hristiyanlar verilen yeni imtiyazlarla yetinmediler (Küçük 1985: 1012). Gerçekten de Fransız Devrimi'nin ortaya attığı millet, hürriyet ve eşitlik kavramları Osmanlı toplumunda bütünlüğü kökünden sarsacak derecede önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Padişah II. Mahmut, Müslüman halk ile gayrimüslimleri birbirlerine yaklaştırmak için girişimlerde bulunmuş, örneğin yeni kilise inşasına izin vermiştir (Bozkurt 1989: 41).

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen siyasal ortam, Batılı devletlerin Osmanlı'ya müdahalesini gündeme getirmiştir. I. Abdülhamit (1774-1789) döneminde 1774'de yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Ruslar, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların himayelerini üstleniyorlardı.

Antlaşmanın:

14. Madde:" Osmanlı topraklarında bulunan kiliselerden başka Galata tarafında Beyoğlu isimli mahallenin yolunda, umuma açık yol üzerinde Rusya Devleti'nin kilise inşa etmesi serbesttir. Bu kiliseler halka açık olup Rso-Grek olarak adlandırılacaktır. Bu kiliseler Rus elçisinin korumasında olup, hertürlü saldırı ve müdahaleden korunacaktır."

16. Madde (2. Bölüm):" Eskisi gibi Hristiyan dini serbest olup, icraasında hiçbir şekilde engel olunmayıp, kiliselerin yeniden yapılmasına ve eskilerinin tamirine engel olunmasın."

17.Madde (2. Bölüm): "Hristiyan dindarlığına alçak bir saldırı ile baskı yapılmayıp, kiliselerin tamir ve yenilenmesine engel olunmasın. Zikredilen kiliselerine karşı görevlerini yapan şahıslara saldırı ve müdahalede bulunulmasın." (Erim 1953: 156).

maddeleri Fatih döneminden beri yasak olan yeni kilise inşası hükmünü ortadan kaldırır niteliktedir.

Yine Ruslar'la 1779'da imzalanan Aynalı Kavak Antlaşması ile ise, Osmanlı ülkesindeki Hristiyanların yeni kiliseler yapabilmeleri ve eski kiliselerini onarabilmelerine ilişkin 7. Madde konuluyordu.

18.-19. yüzyıllarda Avrupa devletlerinin himayeci tutumları nedeniyle, gayrimüslim tebaaya yeni başka haklar ve ayrıcalıklar da tanınmıştır. Osmanlı topraklarında bulunan yabancı ülke elçiliklerinde, gayrimüslimlerden *ter-*

cüman tayinine başlanmış, hatta konsolos olarak görevlendirilmelerine izin verilmiştir. Tercümanlık yapan gayrimüslimlere beratla izin verildiği için bunlar *beratlı* denilmektedir. Beratlılar Avrupa ile ticaret ilişkisine girerek (Avrupa Tüccarı) zenginleşiyorlar, bu sayede güçlenerek, ayrılıkçı etkinlikler gösteriyorlardı (Bağış 1983). Ayrıca ticaret sayesinde maddi açıdan da güçleniyorlar, yeni, büyük ve pahalıya mal olacak kiliseleri için yeterli paraya sahip olabiliyorlardı.

18. yüzyıl sonlarında artan kargaşa ve ayaklanmalar ile 19. yüzyıl başındaki Yunan ayaklanması sırasında (1821) yaşanan toplumsal huzursuzluklar ve yangınlar ortaya çıkan tahribat, imar faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Yunan isyanı sırasında, örneğin İstanbul'da çok sayıda Rum kilisesi tahrip olmuş, Rusya tahrip olan kiliselerin yeniden yapılmasını resmen talep etmiştir.

Padişah II. Mahmut dönemi (1808-1839), Tanzimat Fermanına yönelik yoğun faaliyetlerin yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde imparatorluk temelden sarsıntılara uğramaktadır. Müslüman ve Hristiyan tebaa neredeyse birbirine düşman hale gelmiştir Padişahın bu kötü gidişi durdurmaya yönelik istek ve edimleri ise geçersiz kalmıştır, II. Mahmut'un "Ben tebaamın müslümanın camide, Hristiyanını kilisede musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka türlü bir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kanidir ve hepsi hakiki evladımdır." sözleri dahi yetersiz kalmıştır (Tanör, 1985: 1137-1150) . II. Mahmut'un döneminde Yeniçeri Ocağının kaldırılması, düzenli posta örgütünün kurulması gibi önemli yeniliklerin yanı sıra Osmanlı topraklarında ilk kez "modern" anlamda nüfus sayımı yapılmıştır. Trakya ve Anadolu'da aynı zamanda yapılan sayımda sadece erkek nüfus ele alınmıştır. Bu sayıma göre Rumeli'de 800.000 Hristiyan'a karşılık 500.000 Müslüman; Anadolu'da 2.000.000 Müslüman'a karşılık 400.000 Hristiyan belirlenmiştir (Karal 1983: 156).

3 Kasım 1939'da Gülhane'de ilan edilen *Tanzimat Fermanı*, Müslüman ve Hristiyan halkın kanun önünde eşitliği ilkesini getirmiştir. Ancak, yüzyıllardır İslam hukukuna göre yaşamış olan halkın bu yenilikleri anlayabilmesi için devlet adamlarının ek açıklamalar yapmasını gerekli kılmıştır. Sadrazam Rıza Paşa'nın:

"Müslüman, Hristiyan, Musevi hepimiz bir hükümdarın uyruğu, bir babanın çocuklarıdır. Padişah Efendimiz bütün uyruklarının ırz, namus, can ve malını güvence altına alan yasalarına, Osmanlı ülkesinin her tarafında eksiksiz uyulmasında kesin kararlı buldukları için, içinizden haksızlığa uğrayan ve zulüm gören kimseler varsa, hemen meydana çıksınlar; adaletin gereklerinin yerine getirilmesini istesinler. Müslüman ve Hristiyan, zengin veya fakir askeri ve sivil memurlar veya din adamları, sözün kısıtı bü-

tün Osmanlı uyrukları, adaleti herkes için eşit olarak kullanan padişahın iyi niyetlerinden tamamen emin olmalıdırlar.”

sözleri devletin gayrimüslim tebaaya bakışındaki değişikliği dile getirmektedir (Karal 1983: 171). Öte yandan başta İngilizler olmak üzere Protestan ülkeler, daha sonra Amerika, Almanya, Hollanda ve Fransa Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim tebaanın haklarını korumaya yönelik büyük çabalara girişmişlerdir (Küçük 1985: 1013) .

Tanzimat Fermanı'ndan sonra, 18 Şubat 1856'da ilan edilen *Islahat Fermanı*, daha önce azınlıklara verilen imtiyazları ve eşitlikleri genişleterek perçinlemiştir. Ferman, herkese eğitim kurumları açma hakkı tanıyordu. Hükümetin yürütülmesinden sorumlu olduğu ferman, gayrimüslimlerin dini özgürlüklerini tam olarak tanıyor, kimsenin din ve mezhep değiştirmek için zorlanamayacağı gibi, Müslüman olmayanların dini, sosyal yapıların onarımlarında güçlük çıkartılmıyor, ancak yeni kilise inşasında Babialı'nın izni ile padişah fermanı gerekiyordu (Bozkurt 1989: 56).

İzlenebileceği gibi, 1453'ten sonra, Osmanlı, topraklarında yaşayan gayrimüslim tebaaya bazı kısıtlamaların yanı sıra geniş dini, sosyal ve ekonomik haklar tanımıştır. İmparatorluk, Batı ülkeleri karşısında kendini güçlü hissettiği süre boyunca, koyduğu kuralları sıkı sıkı denetlemiş, örneğin yeni kilise inşasını yasaklamış, eskilerinin belirli şartlarla tamir edilmesine izin vermiştir.

Ancak 1789 Fransız devriminden sonra gelişen “Milliyetçilik” akımlarının yanı sıra, Avrupa ülkelerinin teknik, bilim ve askeri alanlarda Osmanlı'ya üstünlük sağlaması, güçlenen devletlerin Osmanlı sınırlarında yaşayan gayrimüslim tebaaya ilgi duyması, onları himaye etmesi, merkezi yönetimin azınlıklar üzerindeki etkisi azalmıştır. Ruslarla 18. yüzyılda imzalanan Küçük Kaynarca ve Aynalı Kavak Antlaşmaları sonunda gayrimüslimler bazı yeni haklar kazanmış; Tanzimat ve Islahat Fermanları ile de bu haklar genişletilmiştir.

18. yüzyılda başlayan bu siyasi gelişmeler, Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Rum ve Ermeni'lerin Anadolu'nun her bölgesinde, aynı zamanda İstanbul'da çok sayıda yeni kilise inşa etmeleri sonucunu doğurmuştur.

1923'deki Lozan Antlaşması'ndan sonra Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar dışında mübadele gerçekleştirilmiş, böylece özellikle Anadolu'daki yeni inşa edilen kiliseler, bazıları tamamlanamadan terk edilmek zorunda kalmıştır.

Mustafapaşa (Sinason):

*“Kilisayı mektepleri terk ettik,
Eşyaları paraları sarf ettik
Antalliyi (mübadele)
Yapanlara kahrettik
Her birimiz bir tarafa atıdık...”*

...

*“Bir kasırga geldi bizi şaşırdı
Her birimizi bir dağlara düşürdü
Lozan meclisinde zehir içirdi ...”*

Bugünkü adı ile Mustafapaşa, 19. yüzyıldaki Sinason veya Karamanlıca söylemiyle Sinason’daki, Osmanlı döneminde inşa edilen kilise ve manastırlardan ikisi daha önce tarafımızdan yayınlanmıştı. Bunlardan ilki, yerleşimin merkezindeki Konstantin ve Helena kilisesini tanıtmayı amaçlamıştı; makalede yapının tasviri, ilk kez yayınlanan planı ve kitabesinin çevirisi ile yetinilmişti (Pekak 1998: 23-33). Aradan geçen 10 yılda, yapı ile ilgili yeni bilgilere ulaşılmış, ayrıca kilisenin yeni plan ve kesitleri çıkarılmıştır (Balta 2007). İkinci yayında ise, Mustafapaşa’nın en önemli manastırlarından biri olan Aziz Nikolaos Manastırı, kasabanın tarihi ile birlikte ele alınmıştı (Pekak 2008 199-217). Aşağıdaki yazıda, yerleşimin güneydoğusundaki bir diğer manastır ile Aziz Nikolaos Manastırına ait bir kilise tanıtılacaktır. Ayrıca günümüze gelemeyen bir ‘cemaat kilisesi’ne ilişkin kısa bilgi sunulacaktır⁷.

Resim 1. *Mustafapaşa, Genel Görünüm (Aşlı Özbay Arşivi)*

Harita 1. 19. yüzyılda Mustafapaşa'nın mahallelerini gösteren kroki (Balta, 2007, Harita. 2).

Londra'daki Yunanistan Milli Vakfı ve Yeni Sinasos Derneği tarafından 1980'li yıllarda bastırılan 'Η ΣΙΝΑΣΟΣ ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ' (Kapadokya'daki Sinasos) başlıklı kitabın, Mustafapaşa'daki 'Kilise Yaşamı' bölümünü kaleme alan Kostas Stamatopoulos, 19. yüzyılda yerleşimin içi ve çevresinde, ikisi cemaat kilisesi olmak üzere 30'u aşkın şapel, manastır bulunduğunu belirtmektedir⁸. Yazar 'cemaat kiliseleri' olarak, biri günümüzde hala mevcut olan ve tarafımızca yayınlanan Konstantin ve Helena kilisesini, diğeri ise yıkılmış olan Başmelekler Gabriel ve Mikael Kilisesi olarak tanımlamaktadır. Atina Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin (KAAM) yayınladığı fotoğraf kilise hakkındaki en önemli görsel veridir (Balta 2007: Res. 45, 46). Merkez'de bulunan S.R.-444 no'lu elyazması belgede, yerleşimin Yeni Mahalle'sinde 1841 yılında Grigori Papalazari adlı bir ustaya 'Yukarı Kilise' olarak da adlandırılan kiliseyi inşa ettirdikleri belirtilmektedir. Yapının inşası için Serafim Rizos ve Hacı Kostandi adlı şahısların maddi destekte buldukları,

girişinde ‘Mahşer’ konulu bir duvar resmi bulunduğu ve giriş kapısının üzerinde mermer kitabesinde :

“Efendimizin öğretilerine sadık kalan
Bütün mümin hemşerilerimizin
Katkıları ve gözetimleriyle,
Bilge Paisios’un piskoposluğunda
Yeni baştan inşa edilen
İlahi Arhengelos’ların mübarek kilisesi 1840 (Balta 2007: 75).”

Yazıldığı belirtilmektedir. Ancak günümüze hiçbir izi gelemeyen bu yapı, yine aynı Merkez’in arşivindeki 1951 tarihli bir fotoğrafta büyük oranda yıkıldığı görülmektedir. 1924 yılı fotoğrafından anlaşılabilirdiği kadarıyla kilise (Resim 2), yerleşimdeki en anıtsal yapı olmalıdır.Yapının kuzeydoğu cephesini gösteren fotoğrafa göre, kilise üç nefli üç apsisi, olasılıkla galerilidir. Naosun batı, kuzey ve güneyini ‘U’ biçiminde çevreleyen, galerili bir narteksi , kilisenin kuzeybatısında bir çan kulesi ve büyük bir avlu duvarı bulunmaktadır. 1951 yılında çekilen ve günümüzde ‘Yeni Sinasos Derneği’ arşivindeki fotoğrafta, çevre duvarları, çan kulesi, kilisenin örtü sistemi ve güney nef tamamen yıkılmıştır (Resim 3). Kesin bir şey söylemek mümkün değilse de, Kappadokia’nın bir çok yerleşiminde örneklerini saptadığımız gibi, Başmelekler Gabriel ve Mikael’adan bu kilisenin de düzgün yapı taşları, Mübadele’den sonra çevrede inşa edilen yeni binaların yapı taşı olarak kullanılmak amacıyla, bilinçli olarak sökülmiş olmalıdır.

Başmelekler Gabriel ve Mikael Kilisesi

Resim 2. Pandazidis ve Mahdumları, **Resim 3.** L. Takadopoulos, 1951, ‘Yeni 1924, Sinasos, 23 no’lu resim *Sianasos Derneği*
(Balta 2007 Res. 45), *Arşivi*’ (Balta 2007, Res. 46)

Stamatopoulos, yerleşimin civarındaki ‘kır kiliseleri’nin hasat zamanı, halkın tarlalarda çalıştığı günlerde kullanıldığını, bunların üç grup halinde ele alınabileceğini belirtmektedir. İlk gruptaki kilise ve şapellerin Aziz Nikolaos Manastırını çevresinde, ikinci grubun Aziz Basileios kilisesi, üçüncü grubun ise Merzem Eleusa (manastırını ?) civarında bulunduğunu belirtmektedir.⁹

1986 yılından bu yana gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda, Mustafapaşa ve yakın çevresinde, Osmanlı döneminde inşa edilen on kilise veya manastır saptanabilmiştir. Aşağıda tanıtılacak Sinasos Manastırı'nın herhangi bir yayında zikredilmemiş olması şaşırtıcıdır. Gerçekten de ne Stamatopoulos, ne de Balta, yukarıda belirtilen yayınlarında bu yapıya ilişkin bilgi veya görsel malzeme bulunmamaktadır. Günümüzde yöre halkı tarafından 'Sinasos Manastırı' olarak adlandırılan yapı gerek boyutları ve gerek barındırdığı bezeme unsurlarıyla, 19. yüzyıl Sinasos'unun en önemli dini yapılarından biri olmalıdır.

Sinasos Manastırı

Yerleşimin güneydoğusunda, halkın Manastır Vadisi olarak adlandırdığı bölgede, Aziz Nikolaos Manastırı'nın yürüyerek beş dakika batısında, konik bir kaya kütesine oyulan Sinasos Manastırı günümüzde terk edilmiş, büyük oranda yıkık ve her geçen gün doğa ve insan eli tahribatına açıktır (Resim 4). Hemen doğusundaki Nikolaos Manastırı'ndan farklı olarak tümüyle kayaya oyulmuştur. Yapının orijinal girişinin önündeki kaya kütesi yok olduğundan, bugünkü giriş kuzeydeki yıkılan bir bölümden sağlanmaktadır.

Resim 4. Sinasos Manastırı, Batıdan Genel Görünüm.

Resim 5. Sinasos Manastırı, Naos Güneydoğuya Bakış.

Resim 6. Sinasos Manastırı, Naos,

Resim 7. Sinasos Manastırı, Naos,
Orta Nef Tonozu

Yapının tarihlendirilmesi için en önemli veri, orijinal giriş kapısının kuzeyindeki duvar payesinin doğu yüzündeki yazıttır (Resim 8):

ΚΑΤΑ ΤΟ ΜΕΘΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΘΟΥ ΕΥΡΕΣΗΣΑΝ ΓΡΑΜΜΑΘΑ ΕΧΟΝΘΑ ΟΥΤΩΣ
ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΑΜΙΣΟΥ ΕΓΚΑΙΝΙΑΣΕ
ΠΑΡΟΝΘΑ ΝΑΟΝ ΚΑΙ ΕΠΕΙΔΗ ΔΥΣΥΧΩΣ ΕΣΒΕΣΗΣΑΝ
//ΕΜΦΙΘΗ ΟΠΩΣ ΜΕΤΑ ΓΡΑΦΩΣΙΝ ΕΝΤΑΥΘΑ
ΠΡΟΣΓΝΩΣΙΝΘΩΝ ΜΕΤΑ ΓΕΝΕΤΕΡΩΝ. ΣΥΝΑΣΟΣ :
///ΜΑΙΣ ΤΣΑΩΞ

“Bu kilisede böylesi yazılar bulunurdu.

Bu kilisenin açılış törenini Tamisos’nun Başrahibi
Bartholomeos yaptı

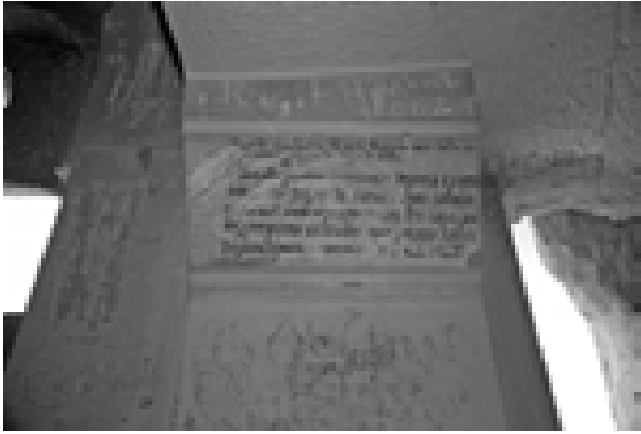
Ve maalesef bu yazılar silindiğinden dolayı

Gelecek kuşakların bilgisi olsun diye

Tekrar yazılmaları için karar alındı. Sinasos:

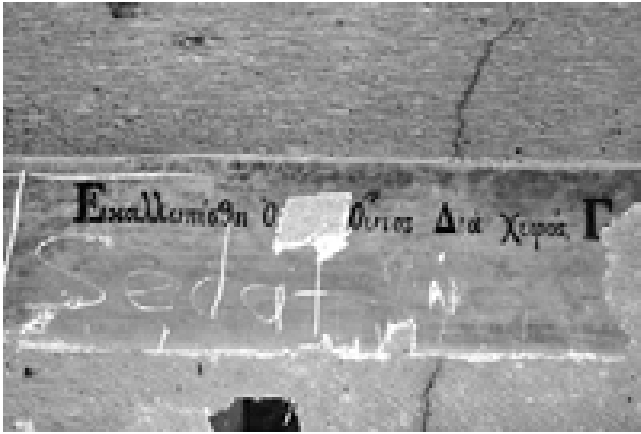
1 Mayıs 1868”¹⁰.

Kitabe verileri değerlendirildiğinde, mevcut kilisenin yerinde içinde yazıtlar (ve belki de figürlü resimler) bulunan, 1868'den daha önceye giden bir yapı bulunduğu, tahrip olduğu için bu tarihte Tamisos Başrahibi Bartholomeos tarafından tekrar açıldığı anlaşılmaktadır. Tamisios, Orta Çağ'da önemli bir kale olan Kyzistra (Zengibar Kalesi) ile Hagios Prokopios (Ürgüp)'u bağlayan yol üzerinde, bugünkü Taşkınpaşa köyüdür (Hild Restle 1981: 290). Kilisenin yeniden açılış tarihi olan 1 Mayıs 1868'den ne kadar eskiye gittiği, günümüzde mevcut olan duvar resimlerinin yapının hangi dönemine ait olduğu saptanamamaktadır.

Resim 8. Sinasos Manastırı, Naos, Yazıt.

Kilisenin bir diğer onarımına ışık tutabilecek bir veri, güney nefin doğu duvarındaki tek satırlık yazıttır; ancak ne yazık ki bu yazıttaki isim ve tarih tahrip olduğu için okunamamaktadır (Resim 9) .

Resim 9. Sinasos Manastırı, Naos, Yazıt.

ΕΚΑΛΛΩΠΙΣΤΗ Ο //// ΟΥΤΟΣ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ, Γ///

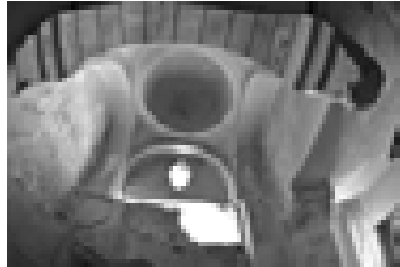
Bu kilise //////////////'in eliyle onarıldı.¹¹.

Kilise plan özellikleri açısından, Kappadokia bölgesindeki kayaya oyma kiliselerin pek çoğunda olduğu gibi düzgün bir şema yansıtmamaktadır. Gerek Orta Çağ gerek Osmanlı döneminde tuf kayalar oyularak inşa edilen kiliseler, kagir kiliselerin aksine düzgün bir geometrik biçim göstermemektedirler¹². Sinasos Manastırı, yan yana üç ayrı mekan ve tuf bloğunun farklı kotlarındaki işlevleri tam saptanamayan diğer mekanlardan oluşmaktadır. Kilisenin de içinde yer aldığı üç mekan metin ve planda 'A' mekanı (kilise), 'B' mekanı (kuzeyden ilk mekan ve 'C' mekanı (kuzeyden ikinci mekan) olarak adlandırılmıştır (Çizim 1) .

'A' mekanı olarak tanımladığımız mekan, kuzey-güney doğrultusunda düzgün olamayan dikdörtgen planlı bir naos ve doğuda bir apsisden ibarettir. Naos, günümüzde mevcut olmasa da iki sıra sütun dizisiyle üç nef ayrılmış olmalıdır. Beşik tonoz örtülü orta nef, yan neflerin yarısı genişliğindedir (Resim 7) . Orta nefin doğusundaki iki basamakla merkezi içeride, neredeyse tam yuvarlak apsis çıkılmaktadır. Apsisin güney ve kuzey duvarlarında dikdörtgen kesitli iki niş, kuzeydeki nişin doğusunda bir koridora açılan açıklık yer almaktadır (Resim 5-7). Doğu duvarında nişler bulunan bu koridor, 'U' biçiminde kıvrılarak kuzey nef bağlanmaktadır (Resim 10). Liturjik nedenlerle açıklanabilecek bu koridorun, güney nef açılan bir diğer simetrisinin bulunmaması ilginçtir. Orta nef batıda, kare planlı, üzeri pandantif geçişli kubbe ile örtülü bir 'giriş mekanı' ile sonlanmaktadır (Resim 11). Kubbeyi taşıyan kuzeydoğu desteğin sadece başlık kısmı görülebilmektedir. Bu mekanın batı duvarında, eksenin güneyinde yapının orijinal giriş kapısı yer almaktadır.

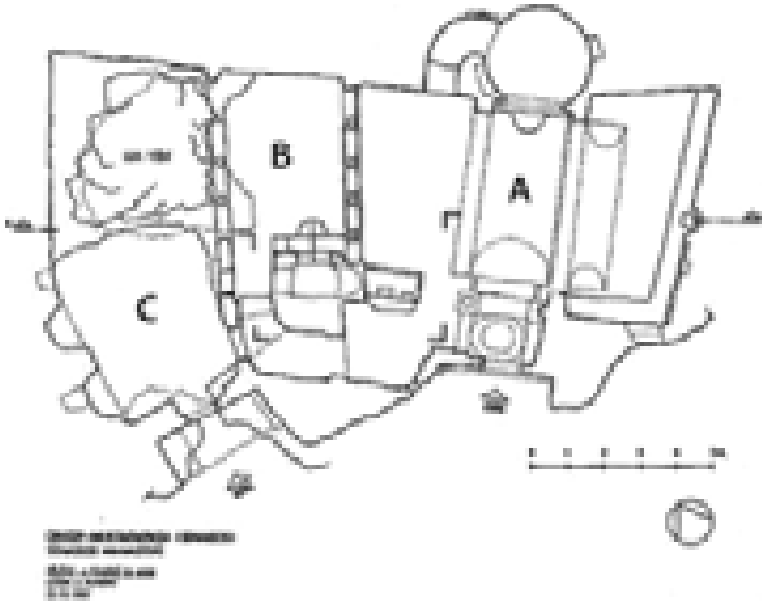
Resim 10. Sinasos Manastırı, Apsis

Resim 11. Sinasos Manastırı, Orta Nef, Batı Duvar.

Güney nef,örtü sistemi dikkate alındığında iki ayrı bölümde ele alınabilir. Orta nefle bitişik ve orta nefle eş uzunlukta, orta nefin yarısı genişliğimdeki bölüm beşik tonoz örtülüdür; orta nef tonozundan daha alçak bir tonozla

örtülü bu bölüm, olasılıkla daha sonraki bir dönemde doğu, güney ve batı yönlerinde genişletilmiştir. Düz tavanla örtülü bu bölümün, yapının kilise olarak kullanıldığı döneme ait olduğunu kanıtlayan bazı veriler bulunmaktadır: Bölümün zemininde, batı ve güney duvarlar boyunca ilerleyen bir seki, duvarın ekseninde, zeminden başlayan büyük bir niş ile bu nişin batısında üst seviyede yuvarlak kemerli üç küçük niş bulunmaktadır. Büyük nişin zeminindeki suyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bir çukur, burasının vaftizle ilgili olabileceğini düşündürmektedir.

Çizim 1. Sinasos Manastırı, Plan¹³.

Bölümün batı duvarında, eksenin güneyinde dikdörtgen bir pencere, pencerenin kuzeyinde üst seviyede yuvarlak kemerli bir niş yer almaktadır. Bölümün duvarları yarı yüksekliğine kadar boya ile kesme taş imitasyonu yapılmıştır (Resim 12).

Düz tavanla örtülü kuzey nefin doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu, diğer iki neften fazla, örtü yüksekliği ise azdır. Doğudan batıya doğru daralan ve düzgün olmayan dikdörtgen planlı nefin doğu duvarında eksenin güneyindeki yuvarlak kemerli kapı apsile bağlantıyı sağlayan koridora açılan kapıdır. Nefin güneybatı köşesinde dışa açılan bir pencere yer almaktadır. Nefin kuzeyinde dört sütun ve beş yuvarlak kemerli düzenleme 'B' mekanına açıl-

maktadır, ancak sadece batıdaki günümüze gelebilmiş sütunların yarı yüksekliğindeki bir duvar kilisenin kuzey nefi ile 'B' mekanı arasındaki doğrudan geçişi engellemeye yönelik olmalıdır; sadece doğudaki ilk sütun ile nefin doğu duvarı arasında bir kapı geçişi sağlamaktadır (Resim 13). Nefin güneybatısındaki ambon, Sinasos Manastırı'nın en önemli özelliklerinden birini teşkil etmektedir (Resi 13, 15). Kappapdokia bölgesinde Osmanlı dönemine ait kayaya oyma kiliselerden sadece ikisinde benzer ambonlar tespit edilmiştir. Sinasos Manastırı dışında, yine Mustafapaşa'daki bir diğer kilise olan Aziz Stephanos kilisesinde kayaya oyma ambon örneği bulunmaktadır. Kubbe-
sindeki kalemişi bezemede 1907 tarihi bulunan Aziz Stephanos Kilisesi'ndeki ambon, üzerindeki kartal

Resim 12. Sinasos Manastırı, Naos, Güney Duvar.

Resim 13. Sinasos Manastırı, Naos, Ambon.

kabartması ile ayrı bir değer taşımaktadır (Resim 14). Sinasos Manastırı'nın ambonu ise, kare kübik bir kaide ile, kuzey nef bakan yönünde bir levhadan oluşmaktadır. Kaide kısmının üç yüzünde, üzerinde eşkenar dörtgenlerden oluşan, alçak kabartma tekniğinde bezmeler yer almaktadır. Nefe bakan levhanın üzerinde, yine alçak kabartma tekniğinde yapılmış, ortada içi içe geçmiş dairelerden oluşan bir, köşelerde ise toplam dört dairesel bezeme bulunmaktadır.

Resim 14. Aziz Stephanos Kilisesi, Ambon

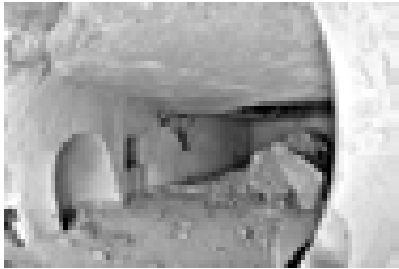
Resim 15. Sinasos Manastırı, Ambon (Ayrıntı)

Kilisenin kuzeyindeki 'B' mekanı, yaklaşık olarak kuzey nef uzunluğunda ve genişliğindedir. Mekan, güneyindeki kemerlerle kuzey nef, kuzeyindeki sadece başlıkları kalmış iki paye ile 'C' mekanına açılmaktadır. Mekanın güneybatısındaki dehliz kuzey nef, kuzeybatısındaki kapı 'C' mekanına bağlanmaktadır.

Resim 16. Sinasos Manastırı, Naos, Kuzeye Bakış.

'C' mekanı, kompleksin en zarar görmüş kısmıdır (Resim 17-18). Doğu-batı ekseninde dikdörtgen planlı mekanın düz tavan örtüsü özellikle doğuda çökmüş ve bir kaya yığına dönüşmüştür. 'C' mekanının kuzey duvarında, eksenin batısında üç niş, batı duvarı ekseninde komplekse bugünkü girişi sağlayan kapı bulunmaktadır.

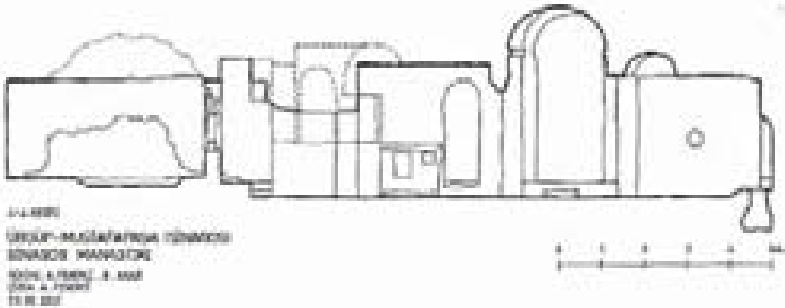
Resim 17. Sinasos Manastırı, C Mekanı, Doğuya Bakış

Resim 18. Sinasos Manastırı, C Mekanı, Batıya Bakış.

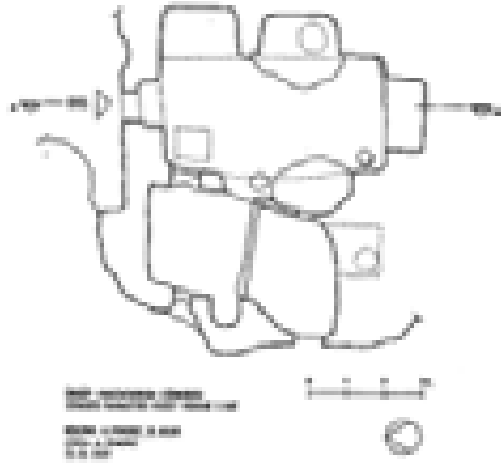
Sinasos Manastırı, yukarıda da özetlendiği gibi, yan yana üç farklı mekandan oluşmaktadır. Bu üç mekânın da aynı anda mı oyulduğu, yoksa birbirini takip eden farklı zamanlarda mı eklenerek/genişletilerek oyulduğuna dair kesin ip uçları bulunmamaktadır. Ancak, yapıdaki duvar oyma teknikleri, aşağıda ele alınacak duvar resmi izleri ve plan özellikleri göz önüne alındığında, yapı dönemlerine ilişkin bir öneri getirmek olasıdır. Belirtilen özellikler incelendiğinde, kompleksin en güneyindeki 'A' mekânı, yani kilise olarak adlandırdığımız mekân ilk oyulan mekândır. Bu mekân, olasılıkla üç nefli tek apsisli bir kilisedir. Nefler birbirlerinden düz bir lentoyu taşıyan ve izleri hala lentonun zemine bakan yüzlerinde görülebilen desteklerle ayrılmaktadır. Günümüze hiç birinin izi kalmadığı için desteklerin malzemesi, yani taş mı yoksa ahşap mı odlukları bilinmemektedir. Kilisenin güney nefi beşik tonoz, kuzey nefi ise düz tavanla örtülüdür. Bu türden asimetrik düzenlemeler kayaya oyma yapılarında karşılaşılan bir özelliktir. Orta nefin batısında kare planlı, pandantif geçişli kubbeli bir bölüm bulunmaktadır. Kappadokia kayaya oyma kiliselerde ve özellikle Soğanlıdere ve çevresindeki bölgelerde sıkça rastlanan bu türden ön girişler, Sinasos Manastırı dışında, neredeyse tüm örneklerde naosun dışında yer almaktadır. Burada ise, bir anlamda naosun içine alınarak farklı bir düzenlemeye gidilmiştir. Kilisenin orijinal ve kesme taştan inşa edilen yuvarlak kemerli kapısı bu giriş mekânına açılmaktadır.

Kanımızca, bir süre sonra, doğan ihtiyaç nedeniyle kilisenin genişletilmesine karar verilmiş ve güney nefi içine alacak şekilde doğu, batı ve kuzey duvarlar oyularak, nef büyütülmüştür; bu sırada güney duvara nişler ve vaftiz suyunun biriktirildiği çukur açılmıştır. Yine aynı dönemde kuzey nef de kuzeye doğru genişletilerek 'B' mekânı adını verdiğimiz paraklesion oyulmuştur. Olasılıkla, kayaya oyma ambon da bu ikinci yapı evresine aittir. 'C' mekânı - ki kanımızca tam bitirilememiştir- 'B' mekânıyla birlikte oyulup oyulmadığı ise bilinemez. Şayet 'C' mekânı, 'B' mekânından sonra oyulmaya başlandı ve bitirilemedi ise, komplekste en az üç yapı evresi öne sürmek olasıdır.

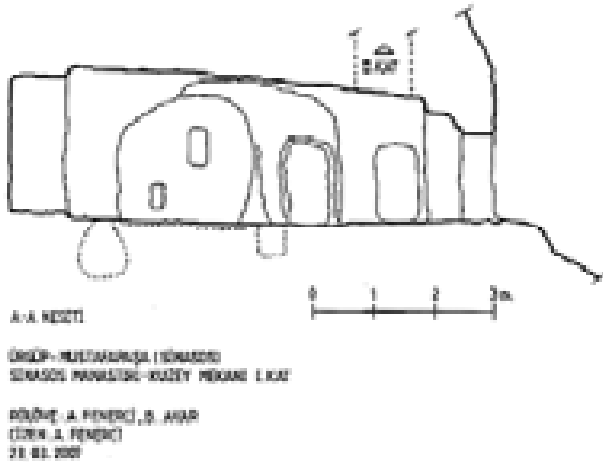

Çizim 2. Sinasos Manastırı, Kesit, Doğuya Bakış.

Yapı grubuna 'manastır' denmesinin nedeni, aynı kaya kütesinin farklı yüksekliklerinde bulunan yine kayaya oyma, işlevleri saptanamayan başka mekanların bulunması olmalıdır. 'C' mekanının kuzeyinde, kuzeyden farklı girişi olan (Resim 19) iki katlı bir başka mekan yer almaktadır Yaklaşık kare planlı mekanın alt katında, aralarında bir paye bulunan iki bölüm yer almaktadır (Çizim 3-4). Batıdaki bölüm düzgün bir plan yansıtmaz; doğudaki bölümün doğu duvarında iki, güney duvarında bir büyük niş bulunmaktadır (Resim 20).

Çizim 3. Sinasos Manastırı, Sinasos Manastırı, Kuzey Mekan, Plan.

Çizim 4. Sinasos Manastırı, Kuzey Mekan, Kesit.

Resim 19. Sinasos Manastırı, Yan Mekan, Girişi.

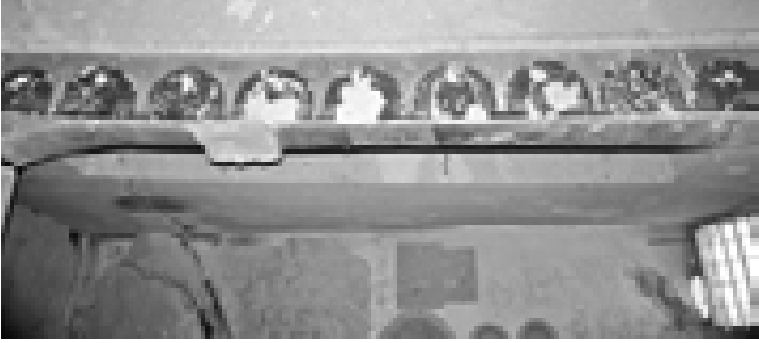
Resim 20. Sinasos Manastırı, Yan Mekan, Güneybatı Duvar.

Duvar Resimleri

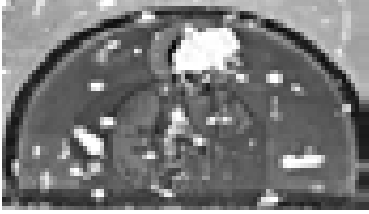
'A' mekanı olarak tanımladığımız kilisenin orta nefinde, tonoz başlangıcı seviyesinde bir grup figürden oluşan duvar resimleri görülmektedir. Tonoz başlangıçlarına karşılıklı olarak yerleştirilmiş figürlerde, İncil yazarları, bir grup aziz ve peygamber betimlenmiştir (Resim 21-22) : Kuzey tonoz başlangıcında doğudan itibaren 1) Aziz Paulos (Resim 24) , 2) İncil Yazarı Matta (?), 3) İsmi okunamayan bir figür, 3) İsmi okunayan bir figür, 4) İsmi okunamayan bir figür, 5) Havari Andreas, 6) Havari Philippos (Resim 23) , 7) Davut Peygamber (Resim 27) , 8) Süleyman Peygamber (Resim 28), 9) Musa Peygamber (Resim 26) ; güney tonoz başlangıcında doğudan itibaren: 1) Havari Petrus, 2) İncil Yazarı Ioannes, 3) İncil Yazarı Lukas (Resim 25), 4) İsmi okunamayan bir figür, 5) Havari Bartholemeos, 6) İsmi okunamayan bir figür, 7) Yeremeias Peygamber, 8)) İsmi okunamayan bir figür, 9) Daniel Peygamber yer almaktadır.

Resim 21. Sinasos Manastırı, Orta Nef, Tonoz Başlangıcı, Duvar Resimleri, Kuzeye Bakış.

Resim 22. Sinasos Manastırı, Orta Nef, Tonoz Başlangıcı, Duvar Resimleri Güneye Bakış.

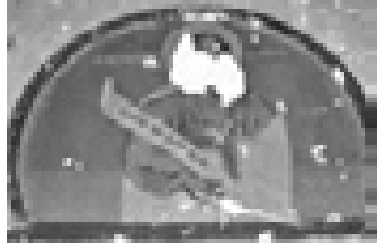
Resim 23. Havari Philippos

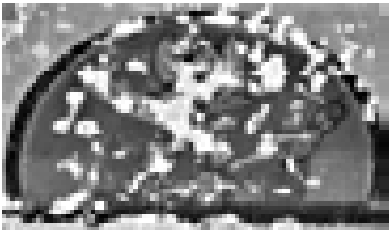
Resim 24. Havari Paulos

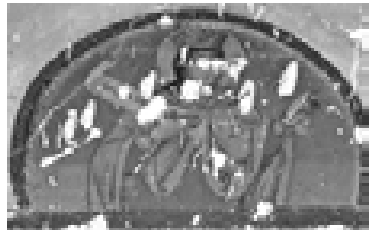
Resim 25. İncilci Lukas

Resim 26. Musa Peygamber

Resim 27. Davut Peygamber

Resim 28. Süleyman Peygamber

Kızıl-kahve renkte yuvarlak kemerler içinde, belden yukarıları resmedilen figürler yeşil himation üzerine kahverengi khiton giymiş olarak resmedilmişlerdir. İncil yazarları ellerinde kodeks, havariler birer yazıt, Eski Ahit Peygamberleri ise açık rulolarla tasvir edilmişlerdir. Süleyman ve Davut peygamberler 'Kıral-Peygamber' oldukları için başlarında taçlar taşımaktadırlar. Figürlerin tümünün tahrip olduğu için ifadeleri hakkında her hangi bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak basit, çizgisel bir üslup, oldukça kısıtlı renk skalası tüm figürlerin aynı sanatçı tarafından resmedildiğini kanıtlamaktadır. Kilisenin apsisinin kuzey ante duvarı batı yüzünde ise, üzerindeki yazıtta okunabildiği kadarıyla ayakta olarak resmedilmiş, ancak günümüze ancak küçük bir bölümü gelebilmiş olan Aziz Basileios tasviri yer almaktadır (Resim 29-30).

Resim 29. Aziz Basileios, Bugünkü Durumu.

Resim 30. Ayrıntı.

Sinasos Manastırı, plan özellikleri ile ele alındığında, birden çok yapım evresi geçiren ve doğu –batı yönünde uzanan üç nefli, tek apsizli bir bazilika olarak düşünülebilir. Mimari açıdan büyük bir önem yansıtmasa da, duvar resimleri ona farklı bir değer katmaktadır.

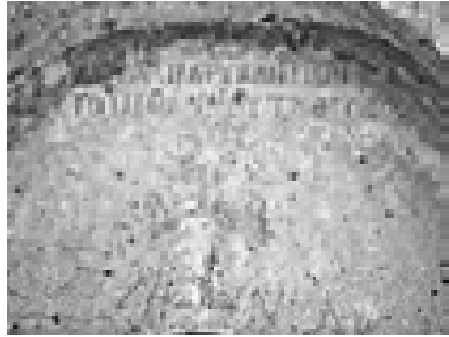
Ioannes Theologos Kilisesi

Atina Küçük Asya Merkezi'ndeki S.R.-444 no'lu el yazmasında, Aziz Nikolaos Manastırı hakkındaki bilgilerde, manastırın çevresindeki kayalara oyulmuş Aziz Ioannes Prodromos, Azize Varvara ve Aziz Ioannes Thologos kiliselerinin bulunduğu belirtilmektedir. Metinde, Azize Varvara'nın çocukları hastalıklardan, özellikle kızıl ve kızamıktan koruduğu belirtilmektedir. Aziz Ioannes Prodromos (Vaftizci Yahya) kilisesinde azizin başının kesildiği 29 Ağustos'ta yortusunun kutlandığı, o gün civar köylerden de köylülerin geldiği, Aziz Nikolaos ve Aziz Ioannes Prodromos'un mübarek sularına ihtiyaç duyduklarında, imanlı Müslümanlar bile sularında yıkanabildikleri, kilisenin avlusuna seccadelerini serip Haz-

reti Muhammed'in tek peygamber olduğunu söyleyerek dua edebildikleri belirtilmektedir. Ancak, araştırmalarımızda, Aziz Nikolaos Manastırı'nın çok yakınında oldukları belirtilen bu iki kilise tespit edilememiştir. Geçen zaman için de ya her ikisi de tamamen yıkılmış, ya da girişleri düşen kayalarla kapatılmış olmalıdır. El yazmasında adı geçen dördüncü kilise yani Aziz Ioannes Theologos (İncil Yazarı Yahya) Kilisesi ise, Nikolaos Manastırı'nın oyulduğu kaya kütesinin güneydoğusunda konik bir kayaya oyulmuş olarak görülebilmektedir (Resim 31). Kilisenin güneyindeki giriş kapısının kemer alınlığında Rumca harflerle yazılmış 'Ioannes Theologos paraklesionu' okunabilmektedir (Resim 32). Yazıtın altında kazıma tekniği ile yapılmış bir haç yer almaktadır.

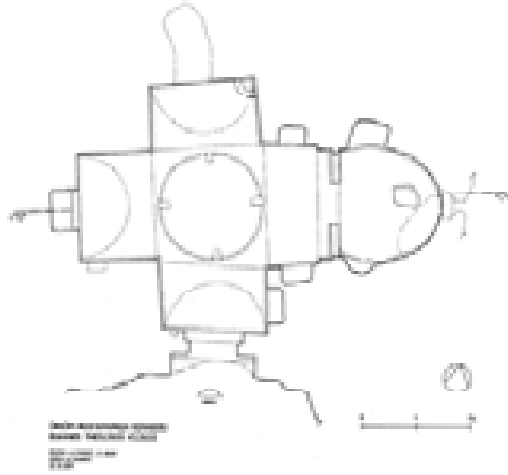
Resim 31. *Ioannes Theologos Kilisesi, Güney Cephe.*

Resim 32. *Ioannes Theologos Kilisesi, Kitabe.*

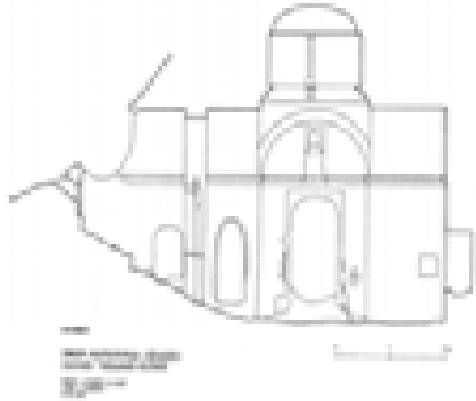
Günümüzde terkedilmiş yapı bakımsız, ve korumasızdır, kilisenin zemini kısmen çöken örtünün molozlarıyla dolmuştur.

Kilise, Kappadokia bölgesinde, Osmanlı döneminde inşa edilen kiliselerde çok az örneğini gördüğümüz serbest haç planlıdır (Çizim 5-6). Naos ortada, kareye yakın dikdörtgen planlı kubbeli (Resim 33) ile dik eksenlerinde haç kollarından ibarettir. Doğu haç kolunun doğusunda, haç kolu ile eş genişlikte merkezi içeride yuvarlak planlı bir apsis yer almaktadır. Kuzey, güney ve batı haç kolları eş derinlikte, doğu haç kolu ise diğerlerinden daha az derinliğe sahiptir. Apsis naostan basit iki templon levhası ile ayrılır (Resim 35). Naosun orta bölümü pandantifli bir kubbe, eş boyutlardaki haç kolları beşik tonoz ile örtülüdür. Yapıya giriş, güney haç kolunun güney duvarında, eksendeki kapı ile sağlanır (Resim 34).

Çizim 5. *Ioannes Theologos Kilisesi, Plan.*

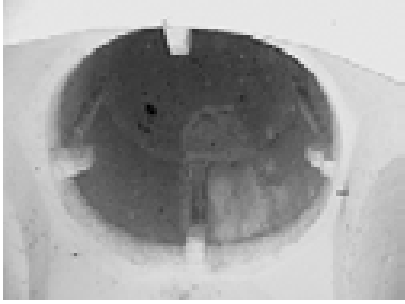
Apsis yarı kubbesinin bir kısmı bugün çökmüştür. Apsisin kuzey duvarında, templon levhasına yakın yerde ve güney duvarında zemin kotta birer, doğu haç kolunun kuzey ve güney duvarlarında eksende karşılık olarak düzenlenmiş birer niş bulunmaktadır. Kuzey haç kolunun kuzey duvarında, ekseninde ve yaklaşık 3.00 m. kotunda bir, batı haç kolunun batı duvarının ekseninde bir, güney haç kolunun doğu duvarı ekseninde birer niş yer almaktadır.

Çizim 6. *Ioannes Theologos Kilisesi, Kesit, Güneye Bakış.*

Yapıda fazla süsleme öğesine rastlanmamaktadır. Yaklaşık 2.50 m. kotunda bir silme naosu çevrelemektedir. Yapının kuzey haç kolunun kuzeydoğu köşesinde vaftizle ilgili olabileceğini olduğunu düşündüğümüz bir çukur yer almaktadır

(Resim 36). Kubbe kasnağı, dikey ekseninde uzanan dört silme ile dört bölüme ayrılmıştır. Silmelerin üzeri kahverengi ve yeşil renkler ile boyanmıştır.

Resim 33. *Ioannes Theologos Kilisesi, Naos, Kubbe.*

Resim 34. *Ioannes Theologos Kilisesi, Giriş Kapısı.*

Resim 35. *Ioannes Theologos Kilisesi, Templon Levhaları.*

Resim 36. *Ioannes Theologos Kilisesi, Vaftiz Çukuru (?).*

Sonuç

19. yüzyıldaki adı Sinasos olan ve günümüzde Nevşehir-Ürgüp'e bağlı bulunan Mustafapaşa'da, yukarıda tanıttığınız ve 19. yüzyılda inşa edildiğini düşündüğümüz kayaya oyma iki dini yapının dışında, ona yakın Kilise bulunmaktadır. Bilindiği gibi 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarından sonra, Osmanlı yönetiminde yaşayan gayrimüslim tebaa, Anadolu'nun hemen her bölgesinde, çok sayıda ve çoğu büyük boyutlu kilise inşa ettirmiştir. Bu siyasal değişimlere paralel olarak, Müslüman olmayan bu vatandaşların bu denli geniş kapsamlı ve büyük boyutlarda dini yapı inşa edebilmeleri, maddi açıdan zenginleşmeleri ile de ilgili olmalıdır. Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi, İç Anadolu'nun bazı şehirlerinde, örneğin Kayseri'de Batılı devletlerin açtığı bazı okullarda eğitimin yanı sıra, misyonerlik faaliyetlerinin de yürütüldüğü bilinmektedir¹⁴. Her ne kadar bu etkinlikler 19. yüzyılda hız kazanmışsa da, gayrimüslimlerin yeni kilise inşa etmeleri 18. yüzyıla kadar inmekte, 20. yüzyılın başlarına dek sürmektedir. Örneğin, Nevşehir merkez-

de, kale yakınındaki, günümüze sadece çan kulesi gelebilmiş olan Aziz Gregorios kilisesi, kitabesine göre 1797 yılında inşa edilmiştir. Yine Mustafapaşa'daki diğer bir cemaat kilisesi olan Konstantin ve Helena kilisesinin kitabesi tartışmaya açık bilgiler içermektedir. Kitabede:

Ναος εἶμαι τῶν πανσεπτον βασιλε
ων ευσβων + κωνσταντινου υαι ελενης
διωυτων , τῶν ασεβων + επι μεν Σουλταν
Αχμετη ανηγερθην ολκως + επι δε Αμυζουλ
μετξιζη καλλωπισθην ως εικος + υ επι της ιε
ραρχιας παισιου του κλεινου + δι αγωνων
και δαπανυς του της Συνασου κοινου-
ανηγερον μεγ εκ βαθρων τω 1729: επενσκευασθη δε τω 1850
Putperestlerin takipcisi, pek mukaddes kırallar
mümin Konstantin ve Eleni'nin mabediyim.
Sultan Ahmet zamanında kısmen inşa edildim.
Sultan Abdülmecid zamanında da gerektiği gibi süslendim.
Meşhur Pasios'un başrahipliği zamanında ise
Sinososlular cemaatinin mücadele ve
harcamaları ile temellerden inşa edildim
1729'da. 1850'de ise tamir edildim.¹⁵

denilmektedir. Kitabede 1729'da temellerinden inşa edildim, 1850'de tamir edildim demektedir. Ancak, 18. yüzyıldaki inşaatın, eski bir yapının temelleri üzerine mi inşa edildiği yoksa, daha önce mevcut olmayan boş bir araziye mi yapıldığı kitabeden anlaşılamamaktadır. Kitabenin verdiği bir diğer önemli bilgi, kilisenin "Sinososlular Cemaati" tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir.

Bilindiği gibi, 19.yüzyılda, batıdaki, Bursa, İzmir, İstanbul gibi ticaret merkezlerine benzer şekilde Kappadokia'da da Mustafapaşa bir ticaret merkezi konumuna gelmişti (Augustinos 1997).

18.yüzyıldan itibaren, Kapadokya'daki, Mustafapaşa, Güzelyurt (Gelveri) ve Derinkuyu (Malakopia), iyi örgütlenebilen ilk Hristiyan kasabalarıdır. Kendi oylarıyla seçilen "Kasaba İhtiyarlar Meclisi" tarafından yönetilen, idari açıdan Ürgüp Kaymakamlığı ve Konya Valiliğine; dini açıdan ise Kayseri Metropolitliğine bağlı Mustafapaşa'da, 1890'lı yıllarda 4500 Ortodoks Rum'a karşılık 600 Müslüman Türk (sadece erkekler) yaşıyordu. Nüfustaki bu farklılık, Rumlar'ın 'yöneten kesim' olması sonucunu doğurmuştu. Bu dönem Mustafapaşa'sında, Rumlar arasında "Kırallık onlarda ama kudret bizde" sözü bir deyim haline dönüşmüştü (Stamatopoulos 1895: 41).

Kültürlerinin korunarak gelişmesine de büyük önem veren Mustafapaşalılar, 1821 yılında, Havıyarcı Eснаflar Birliđi Başkanı Hacı Polikarpос'un önderliğinde bir okul kurmuşlardı. 1850'lerde, kasabanın merkezinde küçük bir han ziyaretçileri ağırlıyorken, ticaret ilişkilerinin artması sonrasında artan talebi karşılayabilmek için 1860'larda bir otel inşa etmişler, buranın gelirinin büyük bir bölümünü ise oluşturdukları yoksullar fonuna aktarmışlardı. 1870'lerin sonunda kasabalılar bir anonim şirket kurmuşlar, yüzyılın sonlarında içinde mağazalar ve bir eczane bulunan ikinci bir han inşa ederek gelirlerini kasabadaki okullara aktarmışlardı. Bu dönemde yerleşimde kızlar ve erkekler için ayrı okulların bulunduğunu, eğitici kadrosunda bayan öğretmenlerin de yer aldığı bu okullarda Yunan Tarihi, Yunanca, matematik gibi dersler okutuluyordu. Çevredeki köy ve kasabalardan farklı olarak Mustafapaşa Rumları, Türkçe değil Rumca konuşurlar, çünkü bir ayakları İstanbul'dadır ve okullarında Atina ve İstanbul'dan gelen öğretmenler ders verirler. Kızların eğitim haklarının gündeme gelmesinden sonra 1872'de, kızlar kendi okul binalarına taşınmışlardır. Okulun kendi tiyatro salonunda öğrenciler halka açık gösteriler sunarlar. Ayrıca, okulun 1500 kitaplık kütüphanesinde Ortaçağ'dan kalma değerli elyazmaları mevcuttur.

Böylece, 19. yüzyılda Mustafapaşalıların ticaret yoluyla zenginleştikleri ve kasabalarını yeni ve büyük mimari eserlerle 'güzelleştirdikleri' anlaşılabilir.

Kappadokia bölgesinde, Osmanlı döneminde inşa edilen kagir kiliselerin pek azında mimar veya sanatçı ismi bilinmektedir, örneğin: Niğde, Hasaköy'deki kilisede mimar Gregor Kalfa ismi kitabede yazılıdır; buna karşın kayaya oyma kiliselerde mimar (varsa) veya kalfa isimleri bilinmemektedir.

Son bir söz olarak, 19. yüzyılda Anadolu'nun pek çok bölgesinde inşa edilen veya kayaya oyulan kiliselerin çokluğu, kagir olanlarının anıtsallığı dikkate alındığında, bu durumun hem maddi zenginleşme ile ama aynı zamanda sosyo-psikolojik nedenlerle açıklanabileceği kanısındayız.

Açıklamalar

1. 'Gayrimüslim' deyiimi genel olarak "Müslüman olmayan" demektir, "Gayr-i Müslim" şeklinde de yazılabilmektedir ve 1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra benimsenen bir tanımlamadır bk. Ercan 2001: XXI. Tanzimat öncesi kullanılan 'cemaat' deyiimi ve anlamı için bkz Güler 1995: Anagnostopolu 1999.
2. Bu vesile ile, çalışmalarımı destekleyen Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi, Türkiye Bilimsel ve Teknoloji Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve çalışma izinlerini veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı' da teşekkürü borç bilirim. Kayseri dışındaki eserler için bk.: (Pekak 1993), (Pekak 1994), (Pekak 1996), (Pekak 1997), (Pekak 1998a), (Pekak 1998b), (Pekak 1998c), (Pekak vd. 1999), (Pekak 2001), (Pekak vd. 2004), (Pekak 2005).

3. Şehrin en eski adı olan Byzantion, ve daha sonraki adları için bk. Müller-Wiener 1977: 16-19.
4. Roma imparatoru Büyük Konstantin'in Konstantinopolis'i imparatorluğun ikinci (secundo) veya yeni (nova) başkenti olarak kurmaya karar verdiği 324; şehrin törenlerle açıldığı 330; imparatorluğun Doğu- ve Batı olarak ikiye ayrıldığı 395 veya Batı Roma imparatorluğunun yıkıldığı 476 yılları, Bizans'ın başlangıç tarihi olarak önerilmektedir.
5. Bk. şehrin Türkler tarafından alındığına bizzat şahit olan bir Bizanslı yazar olan Yeorgios Francis, 1992: 105-106 fethi ayrıntıyla anlatmaktadır. Ayrıca bk. Dukas1956, :192-197.
6. Ercan 1983: 1125'te, Ehl-i Kitap, kendilerine Tanrı tarafından kitap gönderilmiş olanlar demektir, oysa Mecusi ve Sabiilerin kitapları yoktur. Mecusi kitabı Zerdüş'tün söylediklerinden kaleme alınmış bir kitaptır. Sabiiler veya 'Harran Sabiileri' olarak adlandırılanlar için bk. Ercan 2001: 75.
7. Metinde geçen 'cemaat kilisesi'nden, genellikle yerleşimlerin dışında yer alan ve kendi işleyiş nizannemeleri (Typikon) bulunan manastır kiliselerinden farklı; daha çok yerleşimlerde bulunan ve halkın ibadetine açık kiliseler kastedilmiştir, terimin Almanca karşılığı 'Pfarrkirche, İngilizcesi 'parish church 've Fransızcası 'église paroissiale' dir.
8. Yazar, metnini 1984 yılının Eylül ve Ekim aylarında, Patmos ile Selanik'te Yunanca olarak kaleme almış, Amy Mims tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.
9. Yerleşimdeki en önemli yapılardan biri olduğuna inandığımız Aziz Basileios Manastırı bir başka yazımızda ele alınacaktır.
10. Çeviri: Pınar Serdar.
11. Çeviri: Pınar Serdar.
12. Bizans dönemi kayaya oyma kiliselerin planları ile ilgili tipoloji önerisi için bk. Ötügen1987: 17-26. Kayaya oyma kiliseler ile kagir kiliseler arasındaki temel fark, ilkinin 'eksiltilecek' tani kaya kütesinden parçalar alınarak oluşturulması, ikincisinde ise 'eklenerek', yani yapı malzemesinin (taş, tuğla; harç) üst üste istiflenmesi ile oluşturulmasıdır. Her iki teknikte inşa edilen kiliseler plan şemaları açısından değil ama özellikle büyüklükleri açısından farklar göstermektedirler; kayaya oyma kiliselerin büyük çoğunluğu küçük boyutludur.
13. Planda 'A' ve 'B' harfleriyle işaretlenen bölümler, kiliselerde halkın ibadet etmesi için ayrılan ve Naos olarak adlandırılan mekanlardır. 'A'nın doğusundaki yarı yuvarlak planlı bölüm kutsal mekan olarak tanımlanabilecek vesadecce din adamlarına ayrılmış apsis'tir. 'C' olarak adlandırılan mekan ise, yapıya sonradan dahil edildiğini düşündüğümüz, 'paraklesion' olarak adlandırılan ve farkı işlevlerde kullanılan bir bölümdür.
14. Bu konularda ayrıntılı bilgi ve geniş kaynakça için bk. Bozkurt 1996; McCarthy 1998; Ercan 2001. Ayrıca, gayrimüslimlerin hangi yollarla zenginleştiği konusunda bk. Pekak 1997.
15. Çeviriyi yapan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi görevlilerine teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Anagnostopulu, Athanasia (1999). "Tazimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi. Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim". 19. *Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*. Ed. P. Stathis. Çev. F. ve S. Benlisoy. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Αρχηελγ, Σ. Ι. (1899). Η Σινασος. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ. Αρχηελαος, Ιοαννεσ Σαραντιδο υ (1989). *Ηε Σινασος*. Εν Αττηεναισ.
- Arı, Kemal (1995). *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923- 1925)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Augustinos, Gerasimos (1997). *Küçük Asya Rumları*. Çev. D. Evcı. Ankara: Ayraç Yay.
- Bağış, A. İhsan (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler Kapitülasyonlar - Avrupa Tüccarları Beratlı Tüccarlar - Hayriye Tüccarları (1750 - 1839)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ballian, A., N. Panteleoki ve Petropoulos, I. (1994). *Cappadocia. Travels in the Christian East*. Athens: Adam Editions.
- Balta, Evangelia (Ed.) (2007). *Sinasos. Mübadeleden Önce Bir Kapadokya Kasabası Resimler ve Anlatılar*. Çev. A. Çokona. İstanbul: Bir Zamanlar Yay.
- Benlisoy, Foti (2001). "Türkiyadan Kaldırdılar Bizleri/Kan Ağlıyor Hepimizin Gözleri". *Toplumsal Tarih* 150: 48-51.
- Bozkurt, Gülnihal (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839- 1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Braude, Benjamin ve Bernard Lewis (1982). *Christians and Jews in the Ottoman Empire 2*. New York: Holmes & Meier Publishers Inc.
- Coşkuner, Buket (2003). "Az Dokunulmuş Sinasos". *Popüler Tarih Dergisi* 36: 32- 37.
- Dukas (1956). *Bizans Tarihi*. Çev. V. L. Mirmiroğlu. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Ercan, Yavuz (1983). "Türkiye'de XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Gayr-ı Müslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu". *Belleten* XLII: 1119-1149.
- _____ (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler. Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yay.
- Ergin, Osman (1937). *Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler*. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Erim, Nihat (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. Cilt 1. (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.
- Güler, Ali (1997). *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. İstanbul: Turan Yay.
- Hild, Friedrich ve Marcell Restle (1981). *Kappadokien: Tabula Imperii Byzantini I-II*. Wien: Verlag des Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Hirschon, Renee (2005). *Ege'yi Geçerken*. Çev.M. Pekin ve E. Altınay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- İlbar, Zafer ve Belkıs Temren (2003). *Kültürel Boyutuyla Mustafapaşa (Sinassos)*. Ankara: Tüksev Yay.
- İnalçık, Halil (1970). "The Foundations of Ottoman Economic-Social System in Cities". *Studia Balcanica* 3: 17- 24.
- Karaca, Zafer (1995). *İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Karal, E. Ziya (1983). *Osmanlı Tarihi V*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karpat, Kemal (1975). "The Background of Ottoman Concept of City and Urbanity". *Structure et développement culturel des villes Sud-Est Européennes et Adriatiques aux XVIIe-XVIIIe siècles*: 323-340. Bucharest: Association Internationale d'études du Sud-Est Européen.
- Küçük, Cevdet (1985). "Osmanlılar'da Millet Sistemi ve Tanzimat". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 4: 1007-1024.
- McCarthy, Justin (1983). *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*. NewYork and London: NewYork University Press.
- Müller-Wiener Wolfgang (1977). *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Ortaylı, İlber (1985). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 4: 996-1016
- Ötügen, Yıldız (1987). *Göreme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Özbay, Aslı (2005). *Mustafapaşa-Sinassos Mevcut Durum Raporu Ve Acil Eylem Planı*. Ankara: Epik Grafik
- Özbek, Yıldırım (2005). *Mustafapaşa (Sinassos) Evlerinde Duvar Resimleri*. Kayseri: Grup Matbaacılık.
- Papadopoulos, H. Theodore (1952). *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People Under Turkish Domination*. Brussels: Variorum.
- Pekak, M. Sacit (1993). "Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans / Post-Bizans Dönemi Eserleri 1". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10(2): 123- 160.
- _____ (1994). "Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans /Post Bizans Dönemi Eserleri 2". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 11: 177- 216.
- _____ (1997). "18-19. Yüzyıllarda Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin imar Faaliyetleri ve Foça'daki Post- Bizans Kiliseleri". *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum*. 23- 25 Ağustos 1996. 75 -90.
- _____ (1998a). "Kapadokya'da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi 1: Nevşehir ve Çevresi". *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* I: 1- 43.

- _____ (1998b). “Kapadokya’da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi-I- Nevşehir ve Çevresi (1)”, *Arkeoloji ve Sanat* 83: 12- 21.
- _____ (1998c). “Kappadokya’da Post-Bizans Dönemi Dini Mimarisi-I- Nevşehir ve Çevresi (2)”. *Arkeoloji ve Sanat* 84: 23- 33.
- _____ (1999). “18. 19. Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Hristiyan Dini Mimarisi”. *Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. C. 1. 25- 29 Mayıs 1998. 25- 48.
- _____ (2001). “Aksaray Çevresi Osmanlı Dönemi Hristiyan Kiliseleri”. *Kültür Bakanlığı Anıtlar Müzeler Genel Müdürlüğü XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. C. 1. 22-26 Mayıs 2000. 61-74.
- _____ (2005). “Christian Art of Cappadocia from the Middle Ages to the 20th Century”. Ed. S. Güvenç. *Common Cultural Heritage. Developing Local Awareness Concerning the architectural Heritage Left from the Exchange of Populations in Turkey and Greece*. 18- 24 Eylül 2004. 29-34.
- _____ (2008). “Mustafapaşa (Sinassos) ve Aziz Nikolaos Manası”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25:199-217.
- Pekak, M. Sacit, Filiz Yenişehirlioğlu ve Ali Cengizkan (2004). Türkiye ve Yunanistan’da Lozan Mübadelesinin Mimari Mirası”. Haz.O.İ. Ertekin. *Mimarlar Derneği 1927 Dönem Etkinlikleri 2002- 2004*. 19 Kasım 2003. 231-253.
- Pekak, M. Sacit ve Suavi Aydın (1999). “Selçuk ve Çevresinde Osmanlı İdaresindeki Gayrimüslim Tebaanın İmar Faaliyetleri”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2): 125- 155.
- Pekin, Müfide ve Çimen Turan (2002). *Mübadele Bibliyografyası*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Pekin, Müfide (2005). *Yeniden Kurulan Yaşamlar, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Pimenides, F. (1985). *Sinassos*. Çev.E. Malçok. London.
- Rizous, S. (1856). *Cappadocia*. Konstantinopol.
- Ramsay, William (1915- 16). “The Intermixture of Races in Asia Minor; Some of Its Causes and Effects”. *Proceedings of the British Academy* 7: 359-422.
- Ramsay, William (1962). *The Historical Geography of Turkey of Asia Minor*. Amsterdam: Hakkert.
- Rodley, Lyn (1985). “Bizans Kaya Kiliseleri ve Kapadokya Manastırları”. Çev. E. Malçok. *Kapadokya’daki Sinassos*. London: National Trust for Greece.
- Rott, Hans (1908). *Kleinasiatische Denkmaler aus Psidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: Dieterich’sche Verlagbuchhandlung Theodor Weicher.
- Sheperd, S. R. (1986). *Sinassos in Cappadocia*. En Athenais: Ekdoseis Agra.
- Sözen, Metin (Ed.) (1999). *Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı.
- Şahin, Süreyya (1980). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yay.

- Şakiroğlu, Mahmut (1983). "Fatih Sultan Mehmed'in Galatalılara Verdiği Fermanın Türkçe Metinleri". *Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XIV: 211- 224.
- Τακαδοπολογ, Λ. (1982). *Η Συνασσοσ Που Εσβυσε*. ΑΘηνα.
- Tanör, B. (1985). "Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. C. 4. 1137-1150*.
- Tekindağ, Şebabetin (1967). "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 1: 52-55.
- Türkmen, K. Tahir (1999). *Bilinmeyen Kapadokya'dan Bir Kesit: Ürgüp*. Ankara: Ürün Yay.
- Ubcini, M.A (1973). *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire* .Trans. Lady Easthope, New York.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1983). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Vryonis, Speros Jr. (1968-1970). "The Byzantine Legacy and Ottoman Forms". *Dumbarton Oaks Papers* 23- 24: 253-308.
- Vryonis, Speros Jr. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley: ??
- Yeorgios Francis (1992). *Şehir Düştü*. Çev. Kriton Dinçmen. İstanbul: Scala Yay.
- Yerasimos, Stefanos (1980). *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizans'tan 1971'e*. İstanbul: Gözlem Yay.
- Yıldırım, Zeynep Özlem (2004). *Sinasos Yöresel Mimarisi ve 19. yy. Batılılaşma Etkilerinin Konut Mimarisine Etkileri*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Construction Activities of the Non-Muslim Population of the Otoman Empire and Mustafapaşa (Sinassos)

M. Sacit Pekak*

Abstract: The politico-economic and political circumstances of the non-Muslim population of the Ottoman Empire following Sultan Mehmet II's conquest of Istanbul in 1453 have always been a major topic of research. During the early periods of the Ottoman Empire, non-Muslims were granted certain rights, but they were also banned from certain activities such as building new churches. At the end of the 18th and throughout the 19th centuries, the changing world order allowed non-Muslims to be granted new rights of a wider variety. During this period the Greek Orthodox community, which became powerful economically, built new religious structures almost everywhere around the Anatolian region. There are very few scientific studies carried out on these structures. Following the Lausanne Treaty in 1923 most of this Greek population had to emigrate to Greece, and today many of these religious structures remain abandoned.

"Sinassos", as it was called in the 19th century, is today a small town named "Mustafapaşa" in the Ürgüp district. Many 19th century churches can be found in the town and its surroundings. This essay introduces two of these churches (the Sinassos Monastery and the Ioannes Theologos Church) and summarizes the circumstances of the non-Muslim citizens living under Ottoman rule.

Key Words: Ottoman Empire, non-Muslims, Mustafapaşa (Sinassos), Sinassos Monastery, Ioannes Theologos Church.

* Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of the History of Art / ANKARA
sacit@hacettepe.edu.tr

Мероприятия по благоустройству немусульманских граждан и Мустафапаша (Синасос) в период правления Османской империи

М. Sacit Пекан *

Резюме: После завоевания Фатих Султан Мехметом Стамбула в 1453 году, экономическое и политическое положение немусульманских граждан, живущих в Османской империи, стало предметом многих научных исследований. В первоначальный период османской империи за немусульманами признавали некоторые права, но вместе с этим были в некоторых областях были введены запреты, как например на построение новой церкви. С изменением миропорядка в конце 18-начале19-го века были введены новые и более широкие права для немусульманских граждан. В это время окрепли, особенно с экономической стороны, греческие ортодоксы почти в каждой части Анатолии построили большое количество новых культовых сооружений. Количество научных исследований об этой деятельности весьма незначительно. Вместе с вынужденной миграцией многих греков в Грецию согласно Лозаннскому договору 1923 года большинство религиозных построек были брошены. Мустафапаша, относящийся на сегодняшний день в Ургюпу, в 19 веке назывался Синасос. В этом поселении и непосредственной близости имеется много церквей, построенных в 19-ом веке. Статья знакомит с двумя из этих церквей (монастырь Синасос и церковь Иоанесса Телогоса), во введении обобщено положение немусульманских граждан под управлением Османской империи.

Ключевые Слова: Османская империя, немусульмане, Мустафапаша (Синасос), монастырь Синасос, церковь Иоанесса Теологоса.

* Университет Хажеттепе, факультет литературы, кафедра истории искусства / Анкара
sacit@hacettepe.edu.tr